

Armoe troef! Dat is het thema van Erfgoeddag 2011. Bij Erfdeel Kluisbergen wilden we die uitdrukking niet letterlijk nemen. Een troef kan ook een sterk punt zijn, zeker in een dorp als Zulzeke, waar nog geregeld een kaartje wordt gelegd in het enige nog overblijvende dorpscafé.

De keuze om onze traditionele Erfgoeddag in Zulzeke te organiseren, vloeide overigens niet zozeer voort uit het thema armoede, maar eerder uit het besef dat we dit mooie dorp tot nu toe een beetje links hadden laten liggen. Dat het een wandeling moest worden, was vrij snel duidelijk. Het landschap waarin Zulzeke is ingebed nodigt daar nadrukkelijk toe uit. Omdat het niet bij wandelen mocht blijven, hebben we opnieuw een informatieve brochure samengesteld. Een boekje over de geschiedenis van Zulzeke dat allerminst een definitief naslagwerk wil zijn, maar waarvan u hopelijk toch zult genieten. Mensen die de wandelzoektocht op Erfgoeddag hebben meegemaakt, kunnen hier dieper kennismaken met het dorp en zijn verleden. De anderen zullen zich door het lezen misschien laten verleiden om dit stukje van de Vlaamse Ardennen te gaan ontdekken ...

HET BEGIN

Historici maken een onderscheid tussen geschiedenis en prehistorie, waarbij de prehistorie gedefinieerd wordt als dat deel van het verleden waarvoor we niet over geschreven bronnen beschikken. Hoewel we geneigd zijn om de prehistorie te associëren met in spelonken levende mammoetjagers, begint voor de meeste Vlaamse gemeenten de officiële “geschiedenis” pas in de middeleeuwen, omdat ze dan pas voor het eerst in geschreven teksten opduiken.

Zulzeke vormt hierop geen uitzondering. De oudst bekende vermelding van deze dorpsnaam vinden we terug in het Oud renteboek van Oudenaarde, dat van omstreeks 1275 dateert: “C’est à spelincoutre dela le capele de Suseke”. Het ontbreken van de “l” is wellicht gewoon een menselijke fout; in iets jongere bronnen (o.a. 1296) vinden we al de naam Sulseke terug, waarbij u slechts de s’en door een z moet vervangen om tot de hedendaagse schrijfwijze te komen.

Veel evolutie heeft de naam dus blijkbaar niet doorgemaakt, maar wat betekent hij nu eigenlijk? Naamkunde heeft altijd iets speculatiefs, maar de meest gangbare en geloofwaardige verklaring vinden we terug in gespecialiseerde werken zoals het “Toponymisch woordenboek” van M. Gysseling en het recent verschenen “De Vlaamse gemeentenamen”, uitgegeven bij Davidsfonds. Zulzeke zou samengesteld zijn uit het suffix -acum (een latinisering van het Keltische -akom), en de Gallo-Romeinse persoonsnaam Sulcius. Met andere woorden: Sulsiacum = landgoed van Sulcius. Een alternatieve, maar minder realistische verklaring, vinden we in “Nos Ardennes Flamandes” van A. Boterdaele uit 1912. Volgens Boterdaele komt Zulzeke van sulle=water en eke=eik, kortom “eiken aan het water”.

Wie Sulcius was, wanneer hij precies leefde en waar hij zijn optrekje had, zullen we wellicht nooit weten, maar dankzij hem weten we dat we de oorsprong van het dorp in de Gallo-Romeinse periode moeten zoeken. Dit wordt trouwens bevestigd door de vondst van Romeinse munten aan de Hotond, en meer nog door de resten van een Romeinse villa nabij het Elenebos. Het is verleidelijk om te denken dat dit de villa van Sulcius was, maar zekerheid daarover hebben we natuurlijk niet.

Nog een mogelijke Romeinse link vinden we op oude kaarten, waarop u kunt zien dat de hoofdstraat van Zulzeke vroeger “Kasterstraat” of “Kasstraat” heette. Misschien moeten we de oorsprong van deze naam zoeken in het Latijnse “castrum” of kamp.

Wat nu precies het oudste nog bestaande gebouw in de gemeente is, valt moeilijk te zeggen, aangezien veel oude gebouwen herhaaldelijk werden uitgebreid en verbouwd. In elk geval zijn zowel de kerk als het goed Ten Hove sites met een eeuwenlange voor geschiedenis. Verderop in deze brochure leest u daar echter meer over ...

OVER HEERLIJKHEDEN, EDELEN EN BELANGRIJKE BURGERS

In de middeleeuwen (ca. 500-1500) en de nieuwe tijd (ca. 1500-1789), samen aangeduid met de term “ancien régime”, waren er geen dorpsgrenzen en gemeentebesturen zoals we die nu kennen. We spreken over de periode van de feodaliteit, een complexe maatschappelijke structuur waarin adellijke heren verregaande politieke, juridische en economische rechten hadden over bepaalde gebieden en de bewoners ervan. Zelf waren deze heren echter ook “leenman” van andere edellieden die nog hoger in rang waren, zoals graven, hertogen en koningen.

De ruggengraat van het feodale stelsel in de streek van Zulzeke was de heerlijkheid van Kwaremont, Zulzeke en Ruien. Men moet zich deze heerlijkheid niet voorstellen als een nauwkeurig afgebakend geografisch gebied, maar eerder als een geheel van stukken land, hofsteden, molens enz. ... Zulzeekse pachthoven die tot deze heerlijkheid behoorden waren bijvoorbeeld Goed ten Broucke, Goed te Rubschiete, Goed ter Cruucen en Goed ten Hove. De heerlijkheid was een zogenaamd leen van het leenhof van Berchem, dat op zijn beurt afhing van de heerlijkheid “tussen Marke en Ronne”. Het is trouwens opvallend dat, reeds lang voor de fusie der gemeenten, de dorpen Berchem, Kwaremont, Ruien en Zulzeke met elkaar verbonden waren binnen die ingewikkelde lappendeken van heerlijkheden en lenen.

Berten De Keyzer noemt in “De lange weg naar Kluisbergen” een zekere Jehan van Jeumont (1371-1407) en daarna Colaerde van Fosseux, heere van Zulseke als oudst bekende heren. In de daaropvolgende eeuwen zou de heerlijkheid in handen zijn geweest van families als van Barbancon, de Werchin, van Nassau en de Merode. Het was zeker niet abnormaal dat heerlijkheden in de loop der geschiedenis door huwelijken, erfopvolging, maar ook soms door verkoop overgingen van de ene op de andere familie.

Volgens de overlevering zou het wapen van Zulzeke, waarop een vrouw en een hond staan afgebeeld, een voorstelling zijn van een zekere Diane de Merode. Waarschijnlijker is dat de figuur gewoon de jachtgodin Diana voorstelt, waarbij achteraf een link is gelegd naar het geslacht de Merode.

In hoeverre deze mensen zichtbaar waren in het maatschappelijk leven is moeilijk in te schatten. Aangezien ze hun stand en de daarbij horende rechten verwierven door geboorte, hadden ze in elk geval niet de nood om zich geliefd te maken bij de bevolking. Bovendien lieten ze zich voor de uitoefening van hun heerlijke rechten bijstaan door ambtenaren, waarvan de baljuws de belangrijkste waren. Ofschoon het geen erfelijk ambt was, hebben een aantal families meer dan één baljuw voortgebracht, waaronder de Vande Varents, de familie Piers en de familie Gosse.

Andere belangrijke ambtenaren waren de schepenen. Geen lokale bewindvoerders, maar eerder een soort rechters. Ook bij de schepenen zien we vaak dezelfde familienamen terugkeren: Goeman, Cousaert, Piers, Van (H)abosch, vande Kerckhove, van Meldert, ... Verder wordt ook vaak melding gemaakt van griffiers, ontvangers en officieren, functies die onwillekeurig doen denken aan nog bestaande ambten als gemeentesecretaris, ontvanger of politiecommissaris.

Met de Franse Revolutie (1789) en de daaropvolgende inlijving van onze gewesten bij het Franse rijk kwam er een einde aan de feodaliteit en de daarbij horende instellingen. Eerst nog in de Franse en de Nederlandse periode, en na 1830 in het jonge, onafhankelijke België, ontstonden nieuwe lokale beleidsstructuren. In de negentiende eeuw ontstond het gemeentebestuur zoals we het nu kennen: met een burgemeester, een schepencollege en een democratisch verkozen gemeenteraad. De functie van burgemeester bestond al lang, maar kreeg toen pas de betekenis van hoofd van het gemeentebestuur. Oude burgemeesters van Zulzeke (tot aan de fusie) waren:

André De Clercq (1800-1802)
Engelbert Vander Haeghen (?-1805)
Pierre Joseph Van Butsele (1813-?)
Van der Donck (1840-1844)
Pieter Francis Velghe (1854)
Pieter Francies Vanderdonckt (1861-1866)
Frederic Beghin (1866)
Camille Vander Haeghen (1867-1886)
Edouard Vanderdonckt (1888-1917)
Theoduul Geenens (1921-1927)
Remi Velghe (1927-1933)
Marie Vindevoghel (1933-1942 en 1944-1947)
Honoré Polet (1942-1944)
Honoré Maes (1947-1970)

De politieke gezindheid van deze gewezen burgemeesters is niet meteen duidelijk. Wellicht zal in de negentiende eeuw de katholieke strekking de meest toonaangevende geweest zijn. Marie Vindevoghel echter, één van de weinige vrouwelijke burgemeesters in haar tijd, kwam uit een uitgesproken liberale familie. Polet en Maes waren onafhankelijken uit de christelijke hoek. Niettemin schijnt de dorpspolitiek in Zulzeke nooit erg partijgericht geweest te zijn. De burgemeester was meer een toeverlaat dan een politicus, en op die manier werkte het ook. Reeds in 1939 bijvoorbeeld werd er een mooie weg door het dorp aangelegd, en ook de straatverlichting mocht er wezen.

EEN VROME GEMEENSCHAP

Lang geleden werd ons grondgebied bewoond door Keltische, en later Germaanse heidenen, maar op het moment dat de naam Zulzeke voor het eerst in de bronnen opduikt, is het dorp al eeuwenlang een christelijke gemeenschap. Van de geschiedenisles herinnert iedereen zich wel de verhalen over de kerstening van onze streken in de vroege middeleeuwen, en de rol die het doopsel van de Frankische koning Clovis daarin zou gespeeld hebben. Een naam die ook stevast valt als het gaat over de kerstening van de Leie- en Scheldestreek, is die van Sint-Amandus. Levensbeschrijvingen van heiligen zijn als historische bron weinig betrouwbaar, maar we weten dat Amandus (ca. 594-675) als stichter van talrijke kloosters en kerken een cruciale rol heeft gespeeld in de verspreiding van het christendom in Vlaanderen.

We lazen reeds dat er in het “Oud renteboek van Oudenaarde” (ca. 1275) een kapel te Zulzeke wordt vermeld, afhankelijk van Melden-Nukerke. Deze kapel was de voorloper van de latere kerk, die wellicht in de veertiende eeuw werd gebouwd en die in de loop der eeuwen verschillende gedaantewisselingen heeft ondergaan. De kerk van Zulzeke stond onder patronaatschap van het kapittel van Kamerijk, het bisdom waar onze streek aanvankelijk toe behoorde. Net zoals in alle Vlaamse dorpen bleef de kerk tot ver in de twintigste eeuw letterlijk en figuurlijk het centrum van het dorp. Niet alleen in religieuze zin, maar ook op sociaal vlak. Toch stond ook in Zulzeke de katholieke leer ter discussie, toen de opkomst van het protestantisme in de zestiende eeuw aanleiding gaf tot felle godsdiensttwisten.

Volgens een bepaalde bron (“De morte quinque sacerdotum” van Adrianus De Smet uit 1881) zou de kerk van Zulzeke op 4 mei 1568, in volle beeldenstorm, zijn geplunderd en door brand verwoest. Andere bronnen uit dezelfde periode maken hier echter geen melding van, wat doet vermoeden dat het feit, zo niet onwaar, dan toch sterk overdreven is. Wel zijn er aanwijzingen dat de pastorie in 1568 door ketters is uitgebrand. Niettemin werden de dorpen die nu Kluisbergen vormen nooit belangrijke centra van protestantisme. Zo vluchtte de hervormingsgezinde Berchemse priester Simoen Van Habosch naar Duitsland, en ook verschillende protestantse burgers, zoals Tobias Van Baesbanck en Joos Van Wijmeersche uit Zulzeke, weken uit. Anderen bleven ter plaatse, maar na een aanvankelijk harde repressie werd er op termijn niet meer zo streng tegen de weinige ketters opgetreden.

In tegenstelling tot Berchem moest Zulzeke lang wachten voor het zijn eigen klooster had. Pas in 1879 streken de zusters van Barmhartigheid van Ronse in het dorp neer. Aanvankelijk gehuisvest in een bestaande woning, kregen ze in 1886 een nieuw kloostergebouw toegekend. Tot de sluiting van het klooster in 1972 hielden de zusters zich bezig met het onderwijzen van de kinderen in het schooltje dat achter het klooster gelegen was.

Van de pastoors van Zulzeke is Petrus Blot (1391) de oudste die ons bekend is. Onder zijn opvolgers bevonden zich ongetwijfeld heel wat toegewijde, godsvruchtige mannen, maar ook een paar markante figuren. Anthonius vande Varent (1589-1614) was vaak in herbergen te vinden en had een reputatie wat betreft zijn relatie met zijn meid. Ook Joan-

nes Baptiste De Bruyne (1684-1710) kon het goed vinden met zijn “maerte” en kreeg er zelfs een kind mee. Jaspaert van Caneghem (1667-1683) had een eigen brouwerij, en over de notoire dronkaard Olivier De Cock (1757-1788) schreven de parochianen zelf een klachtbrief naar de aartsbisschop! Veel verdienstelijker was Gomarus vande Craene (1642-1666), die naam maakte als dichter. Tijdens het recentere verleden moeten we Josephus Regibo (1938-1969) vermelden. Hij was afkomstig uit een gegoede burgerlijke familie in Ronse, maar voelde zich in het landelijke Zulzeke toch snel thuis. Hij was nogal eigenzinnig en hield niet altijd rekening met de verwachtingen van zijn oversten; zo bezat hij bijvoorbeeld, geheel tegen de regels in, een eigen auto. Hij toonde zich echter erg gul en sociaal, en trakteerde regelmatig met ... chocolade!

Pastoor Regibo met de meisjes van de congregatie.

Zulzeke kende uiteraard ook uitingen van volksdevotie. In 1569 maakt een deken melding van een vermaarde bedevaart van het Heilig Kruis, die steeds veel volk naar Zulzeke lokte. En in 1483 al werd een zekere Jan Roelofs veroordeeld “een kersse (kaars) te stellen voor ‘tcruus van Zulseke”. De vermoedelijk uit de negentiende eeuw daterende kruiskapel in de Zulzekestraat (ter hoogte van “t Hof van Smetsies”), is dan weer een iets jongere getuige van de Heilig Kruis-devotie. Wat de heiligenverering betreft, moeten we uiteraard Sint-Jan in d’Olie vermelden, aan wie de kerk is gewijd. Deze wat merkwaardige naam verwijst naar het feit dat Johannes (apostel en evangelist), op een bepaald moment gemarteld werd door hem in een bad kokende olie te gooien, wat hij wonderbaarlijk genoeg overleefd zou hebben. Ook Sint-Elooi werd in Zulzeke gevierd. Pastoor De Cock schrijft in de achttiende eeuw zelfs over de “sottigheyt die op st Eloijsdagh altydt gebeurt”. In de kerk wordt ook een beeld bewaard van de Heilige Nicolaas van Tolentijn (Tolentino), die leefde in de dertiende eeuw en bekend staat als beschermheilige tegen veesterfte en mond- en klauwzeer. We weten niet in welke mate deze Italiaanse heilige in vroegere eeuwen werd vereerd te Zulzeke, maar in elk geval

heeft de plaatselijke geitenbond Nicolaas van Tollentijn van de vergetelheid gered door hem als patroon te kiezen.

Zoals men gemakkelijk uit oude rouwprentjes kan afleiden, waren de mensen nog tot in de vorige eeuw vaak lid van één of meer religieuze genootschappen, zoals de Broederschap van het Heilig Hart. Voor meisjes had je de zogenaamde congregatie, die op zondag samenkwam voor de vespers en het lof. Men zou er de huidige generatie jongeren niet meer warm voor krijgen, maar in die tijd was het ongetwijfeld een goed excuus om sociale contacten te leggen.

WERKEN IN ZULZEKE

Uit afbeeldingen in het “Oud renteboek van Oudenaarde” leren we dat er al in de veertiende eeuw vrij geavanceerde landbouwwerktuigen werden gebruikt. Van bemesting was er echter tot de veertiende eeuw nauwelijks sprake: om het land niet uit te putten hanteerde men in de middeleeuwen het zogenaamde drieslagstelsel, waarbij ieder jaar één derde van het land braak bleef liggen. Pas in latere eeuwen gaat men het land vruchtbaarder proberen te maken met uiteenlopende meststoffen. Gewassen die in onze streek werden gekweekt waren o.a. zwarte haver (de zogenaamde evene), masteluin, schokeloen, gerst, boekweit, hop, erwten, bonen, “cabusen” (kool), savooien, wortels, walnoten, rapen, koolzaad, lijnzaad en een aantal fruitsoorten. De aardappel, die voor de ontdekking van Amerika onbekend was in Europa, verschijnt in deze regio pas in de achttiende eeuw. Dit nieuwe gewas heeft een revolutie veroorzaakt in de landbouw en de eetgewoonten. Het was een welkom alternatief in een tijd waarin de landbouw erg te lijden had onder natuurgeweld, misoogsten en oorlogstroebelen. Uiteraard werd er ook vee geteeld: koeien, paarden, varkens en natuurlijk ook schapen en geiten. De veeteelt had overigens vaak af te rekenen met epidemieën.

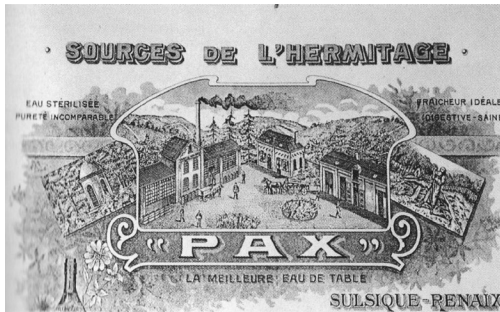
Ook de bosbouw had in de streek van Zulzeke een zeker economisch belang. In de volle middeleeuwen wordt er veel gerooid en neemt de ontbossing toe, maar later ziet men het belang van doordacht bosbeheer in en maakt men werk van nieuwe aanplantingen. In 1672 bijvoorbeeld wordt begonnen met het “planten van plantsoenen van haudt omme bosch te queecken op een partije lants gheleghen byden meulen ten hootondt in Sulsicke”.

Welke ambachten er vroeger in het dorp werden beoefend en in hoeverre er handel werd gedreven, is eigenlijk een apart onderzoek waard. Uit de registers van de burgerlijke stand van het einde van de achttiende eeuw leren we dat de meeste mannen in die tijd gewoon als landbouwer of “handwerkman” werden geregistreerd, maar we komen ook beroepen tegen als kuiper, wagenmaker, kleermaker, zager, wever en metser. Nog in de jaren 1870 zien we in het bevolkingsregister heel veel landbouwers en dagloners, maar ook al flink wat wevers en spinsters, en specifieke ambachten als kuiper, smid of klompenmaker.

De industriële revolutie van de negentiende eeuw schijnt hoe dan ook een beetje aan Zulzeke te zijn voorbijgegaan. Het is uiteindelijk altijd een plattelandsgemeente gebleven, waardoor het paradoxaal genoeg een aantrekkingspool is geworden voor bemiddelde mensen die de stadsdrukte willen ontvluchten.

Toch heeft Zulzeke ook een nijverheidsgeschiedenis. Tijdens het ancien régime vinden

we in Zulzeke verschillende molens, en typisch voor dit dorp is het groot aantal watermolens. De bekendste molen van Zulzeke vinden we op de Hotond. Aanvankelijk was het een houten molen die er zeker al lang voor 1672 moet gestaan hebben. De huidige stenen versie staat er nog steeds en is een toeristische trekpleister geworden omdat hij op het hoogste punt van de provincie staat. Ten Hove, Ten Broecke en Paepschure (=Rubschiete) hadden allemaal zestiende eeuwse watermolens. Bij Ten Broecke, waar in de jaren 1500 Andries Vande Driessche mulder was, moet er bovendien ook een windmolen (korenmolen) gestaan hebben. Ook bij Ten Baete aan de Hoogbergstraat heeft er een watermolen gefunctioneerd, maar deze werd wellicht pas in de negentiende eeuw gebouwd en is intussen alweer verdwenen. Ook de Nedermolen (soms verkeerdelijk Pladutsemolen genoemd) mag hier vermeld worden, hoewel deze officieel niet meer op Zulzeeks grondgebied staat.

Doordat Zulzeke geen nijverheidsgemeente is geworden, is ook het bevolkingsaantal niet sterk gestegen. Integendeel, een volkstelling uit 1830 spreekt nog van 1298 inwoners, verdeeld over 151 huizen en 10 boerderijen, terwijl het bevolkingsaantal in 2011 slechts 687 bedraagt. Overigens heeft Zulzeke toch een paar fabrieken gekend. Tot begin jaren twintig was er een heuse bronwaterfabriek "L'hermitage", producent van het mi-

neraalwater Pax. De fabriek is vermoedelijk in 1909 opgericht nabij twee bronnen in de Hoogbergstraat en stond in de volksmond bekend als 't Waterkot. Verder was er ook een weverij "Spiers", waarover verder meer.

Was Zulzeke een arme gemeente? Wellicht niet armer dan andere dorpen. Tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd vormde werkgelegenheid niet echt een probleem, maar de gewone werk- en landlieden hadden af te rekenen met lage lonen, epidemieën, misoogsten, natuurgeweld en oorlog. Wie tegenslag had, kon niet terugvallen op een systeem van sociale zekerheid, maar moest rekenen op liefdadigheid of hulp van de kerkelijke instellingen. Zo is er in Zulzeke zeker een zogenaamde Tafel van de Heilige Geest geweest. Deze "armendis" hield zich bezig met bedelingen aan huis, meestal in de vorm van levensmiddelen, kledij, brandstof of geld. De bedeling gebeurde op belangrijke kerkelijke feestdagen. Daarnaast betaalden de Tafels ook voor medische zorg en onderwijs voor arme kinderen. Hun beurzen werden vooral met schenkingen en 'cijnzen' gestijfd. Eind achttiende eeuw ging ook de burgerlijke overheid zich met armenzorg bezighouden. In de Franse periode werd een "Commission des Hospices Civils" en een "Bureau de Bienfaisance" opgericht. Later ontstonden de Maatschappijen voor Onderlinge Bijstand, de voorlopers van onze huidige OCMW's.

Over de sociaal-economische evolutie in Zulzeke, lezen we in een krantenartikel uit 1978 de volgende mooie getuigenis: "Mijn grootmoeder heeft in ontelbare huizen gewoond. In die tijd konden we er van de ene dag op de andere worden uitgezet. Op de kleine boerderijtjes zaten de koehoudertjes. Toen zijn de fabrieken gekomen in Ronse en zijn er velen als handwever naar de stad getrokken. Alle dagen een uur ver te voet naar Ronse. Anderen heb ik naar Frankrijk weten vertrekken. De seizoenarbeid. Weg van dat wroeten op die kleine boerderijen met die hoge pachten."

DORPSLEVEN

Wie naar Zulzeke komt, kan de indruk krijgen dat de tijd er is blijven stilstaan. Er heerst inderdaad een rust die men in ons verstedelijkt land nog zelden aantreft, maar ook dit dorp heeft de nodige evolutie doorgemaakt.

In vroeger tijden moet het analfabetisme eerder regel dan uitzondering geweest zijn, maar dat geldt voor alle Vlaamse dorpen. Toch waren er ook eeuwen geleden al mensen die hier iets probeerden aan te doen door - weliswaar in primitieve omstandigheden - onderwijs aan te bieden. In 1569 opent Zuster Joanna Van Heylbroeck een schooltje in Zulzeke. In de zeventiende eeuw vinden we onderwijzers terug als Carolus de Pernes, Joes Heyse en Jacobus Lidts. Laatstgenoemden waren ook koster. In de negentiende eeuw worden uiteindelijk twee scholen opgericht: een kloosterschool bij de zusters van Barmhartigheid (1879) en een gemeentelijke jongensschool. Het bouwplan van de gemeenteschool dateert van 1867, maar wanneer er voor het eerst les werd gegeven is niet duidelijk. De oudste ons bekende onderwijzer is Aloïs Baert. Deze was afkomstig uit Astene en kwam via een collega in Zulzeke terecht, waar hij in 1894 door de gemeenteraad werd benoemd. Hij zou het tot voorzitter van het Christelijk Onderwijzers Verbond schoppen. Na zijn pensioen in 1922 ging hij in Melle wonen, waar hij in 1936 overleed op eenenzeventigjarige leeftijd.

Ignas Lepez, die nog altijd in Kluisbergen woont, was onderwijzer te Zulzeke vanaf 1958. Hij trof het schooltje aan in een bedenkelijke toestand, maar kreeg het gemeentebestuur toch zover dat in de jaren zestig de nodige herstellingen en aanpassingen werden uitgevoerd. Zoals overal in Vlaanderen was het ook in Zulzeke zoeken naar een evenwicht tussen katholiek en gemeentelijk onderwijs. Het was als het ware een ongeschreven wet dat de kleuters naar het klooster trokken. De meisjes bleven daar ook voor het lager onderwijs, maar de jongens verhuisden na het tweede leerjaar naar de gemeenteschool.

*Een kleuterklasje
in Zulzeke
omstreeks 1925.*

Het klooster hield op te bestaan in 1972. De jongensschool - waar intussen een afdeling van de gemeentelijke kleuterschool was ondergebracht - sloot in 1996 de deuren. Tegenwoordig zijn de mensen echter zo mobiel geworden, dat de kinderen van Zulzeke gemakkelijk in de scholen van de omliggende dorpen en steden terecht kunnen.

Hoe onze voorouders hun vrije tijd invulden, kunnen wij ons tegenwoordig nog moeilijk voorstellen. De herbergen moeten in elk geval een cruciale rol gespeeld hebben in het sociale leven. Dat blijkt alleen al uit hun aantal, waarvan we ons een voorstelling kunnen maken dankzij de mondelinge overlevering en de officiële lijsten die terug te vinden zijn. Een telling uit 1683 bijvoorbeeld vermeldt vijf herbergen in Zulzeke. Twee in de Casstraete (nu Zulzekestraat), respectievelijk uitgebaat door Jan Bourgeois en Jacques Mortroye, één in de Pladutsestraat bij Joos vanden Daele, één in de Becqstraete bij Jan van Coppenolle en nog een vijfde in de buurt van Mortroye, uitgebaat door Jacques Cardon. Een lijst van 1779 maakt voorts melding van een “brouwerije” en twee andere herbergen bij de kerk. Ook in de vorige eeuw werden er nog talrijke café’s uitgebaat. Van oudere inwoners horen we namen als ‘t Gemeentehuis, In d’Hespe, ‘t Hof van Vlaanderen, ‘t Slachthuis, In de Sterre en bij Priesters. Nu blijft enkel nog het Oud Gemeentehuis en het recentere “De Klokke” over.

Uit processtukken en andere bronnen leren we dat er in vroegere eeuwen veel drankmisbruik was, dat vaak aanleiding gaf tot twisten. Toch mogen we geen louter negatief beeld ophangen van de oude herbergen. Men kon er weliswaar (veel) drinken, maar ook vaak eten, overnachten en naar de muziek van speelmannen luisteren. Herbergiers waren vaak personen met aanzien die belangrijke functies zoals het schepenenamt uitoefenden. Vaak was aan de herbergen een winkel verbonden, en uiteindelijk groeiden ze ook uit tot centra van dorpspolitiek. Niet toevallig vindt men in Zulzeke, net als in zo veel andere dorpen, een café met de naam “Oud Gemeentehuis” terug.

Over het verenigingsleven in het oude Zulzeke weten we zeer weinig. Namen van oude muziekgezelschappen, schutters- of boldersverenigingen zijn ons niet bekend. Illegale hanengevechten moeten eertijds wel populair geweest zijn en in de gebouwen van Weverij Spiers werd regelmatig toneel gespeeld. Ook het café “t Hof van Vlaanderen”, nabij de kerk, had een zaaltje met een podium waar toneelvoorstellingen en andere optredens plaatsvonden.

Troeven van Zulzeke 10

In de loop van de twintigste eeuw zien we dan de typische katholieke verenigingen in Zulzeke opduiken, met de Boerenbond op kop. In 1925 werd, onder impuls van pastoor Reyns, ook een lokale afdeling van de Boerinnenbond opgericht, die nog altijd bestaat maar intussen tot KVLV is omgedoopt. Later kwamen dan de gepensioneerdenvbond (nu OKRA) en in de jaren zeventig de jeugdbeweging KLJ. De vzw Parochiale werken speelt overigens nog steeds een centrale rol in het dorpsleven en probeert de verenigingen zo goed mogelijk te ondersteunen.

Eén vereniging is echter typisch voor Zulzeke. In 1906 werd het Kweeksyndicaat van geiten opgericht, in de volksmond - enigszins oneerbiedig - de geitenbond genoemd. Tegenwoordig is de jaarlijkse geiten- en schapenkeuring tijdens de septemberkermis een stukje folklore, maar eertijds was het economische ernst: kwekers die door tegenslag een dier verloren, werden door de bond financieel gesteund.

In een artikel uit 1978 vertelt een getuige over het dorpsleven: "Nu zingen ze niet meer, ze horen zingen. Van uw geburen hebt ge geen last. Ze zijn gaan werken. Vroeger werd er leute gemaakt op de kouter. De straat liep vol kinderen. Ge kunt dat wel denken. Al die grote gezinnen. Vader heeft 's zondags dikwijls gevloekt toen een voetbal door de ruiten hem uit zijn noenstondeke rukte.

In den armen tijd werd de kermis veel meer gevierd. De bedevaarders trokken mee met de ommegang ... Nu houden ze ne velokoers of er is geen 20 man op de kermis. En waar is de tijd van de 30 café's? Iedereen hield toen café of winkel."

OOORLOG IN ZULZEKE

Tot op heden is er bijna geen onderzoek gedaan naar het oorlogsverleden van Zulzeke en de andere deelgemeenten van Kluisbergen. Zelfs Berten De Keyzer schrijft er in "De lange weg" nauwelijks over, en bovendien met een zekere schroom - de oorlogswonden waren in de jaren zeventig duidelijk nog niet geheeld. Voor Zulzeke noemt hij enkel de namen van de gesneuvelden uit de eerste wereldoorlog: Achiel Geenens, Olivier Van Coppenolle, Omer Vanden Hecke en Oscar Verhellen. Andere oudstrijders, zoals de smid Michel Lietar, hadden meer geluk en overleefden het strijdgewoel. Deze laatste zou echter in 1942 overlijden, waarbij zijn vrouw en kinderen alleen achterbleven in volle oorlogstijd.

Na de eerste wereldoorlog zou de Oudstrijdersbond een belangrijke rol opeisen in het sociale leven te Zulzeke. Aanvankelijk was de bond zeer Vlaams georiënteerd, als logisch gevolg van de historische omstandigheden waarin de oudstrijders hun plicht hadden vervuld. Na de tweede wereldoorlog veranderde de context en traden de oudstrijders toe tot de Belgische, in plaats van de Vlaamse bond. Ze kwamen samen in café In d'Hespe, uitgebaat door de familie Desloovere. Een haast vergeten gebruik van de oudstrijders was de zogenaamde fakkeltocht rond de eerste november, waarbij een brandende toorts als een soort Olympische vlam van dorp naar dorp werd rondgedragen.

Erfdeel Kluisbergen heeft wat de oorlogsgeschiedenis betreft nog een grote leemte te vullen en wil hier, in de aanloop naar de honderdste verjaardag van de eerste wereldoorlog, zeker nog werk van maken.

Oorlog werd er trouwens niet alleen gevoerd in de twintigste eeuw. In de eeuwen daar-

voor hebben o.a. de Tachtigjarige oorlog (1568-1648), de Spaanse successieoorlog (1701-1713, met de slag bij Oudenaarde in 1708), de Oostenrijkse successieoorlog (1740-1748) en de Napoleontische oorlogen ongetwijfeld een vaak desastreuze impact gehad op de plaatselijke bevolking.

*Michel Lietaer (1885-1942),
oudstrijder van W.O. I uit Zulzeke*

In de wandelzoektocht “Troeven van Zulzeke” heeft Erfdeel Kluisbergen een aantal plaatsen en gebouwen verwerkt die nog altijd getuigen van het verleden van dit dorp zoals we het hierboven kort hebben geschetst. In de volgende hoofdstukjes gaan we nog even dieper op al deze sites in ...

DE NEDERMOLEN

Wat we de Nedermolen of Pladutsemolen noemen, is eigenlijk onderdeel van het Molenhof, een grote vierkante semi-gesloten hoeve uit de negentiende eeuw, op een oudere kern die tot de zestiende eeuw teruggaat. De watermolen, een voormalige olie- en korenmolen, werd reeds vermeld in 1574. In 1885 - getuige daarvan de jaarankers op de straatgevel boven het waterwiel - zou de molen uitgebreid zijn met een stoommachine en de achterin gelegen schoorsteen, die hoorde bij de stoomketel van de olieslagerij. De molen bleef in gebruik tot de jaren zestig, en wordt op het moment van schrijven zodanig gerestaureerd dat hij opnieuw maalvaardig kan worden.

HET ELENEBOS

Dit mooie stukje bos moet zeker niet onderdoen voor het veelbezochte Kluisbos. Integendeel, met zijn hoofdbestand uit beuk en eik is dit bos een oase van groen. Het is wel opletten geblazen om de voeten droog te houden, want het wandelpad kronkelt mee met de meerschebeek. Over de naam van dit bos lopen de meningen wat uiteen. Zo kan Elene van het Keltische “aline” komen, wat helder water zou betekenen. Met het water dat langs dit bos loopt, is de link natuurlijk snel gelegd. Maar in het boek “De Lange Weg naar Kluisbergen” verwijst de auteur naar “Evenebosch”, een bos nabij een veld evene (= soort haver). Van een rasechte Zulzekenaar hoorden we dan weer de naam Hospitaalbos. Hier is ongetwijfeld sprake van verwarring met het achtergelegen “Hospitaalbos”, aan de Koppenberg. In het Elenebos kunt u tussen de bomen een kleine ruïne vinden. Afgaand op wat oudere Zulzekenaars ons kunnen vertellen, mogen we ervan uit gaan dat het bouwsel dateert uit de eerste wereldoorlog en dat het een militaire functie had. Een echte bunker zal het wel niet geweest zijn - daarvoor was het niet stevig genoeg - maar er is ook sprake van schietoefeningen die daar werden gehouden. Misschien was het een wapenopslagplaats, of een soort wachtpost? In de volksmond zou het gebouwtje een naam hebben gehad die als “siebe” klonk; moeten we hier het Franse “cible = schietschijf” in herkennen?

HOF TEN BROECKE

In 1715 omvatte "Ten Broecke" een omgrachte hofstede met een brug over de wal. Naast een watermolen hoorde bij het hof ook een korenwindmolen, met andere hoeve-gebouwen (schuur, stallen en wagenhuis) buiten de wallen. Waar die windmolen moet gestaan hebben, is niet met zekerheid te zeggen. Hij moet ongetwijfeld een eind hoger-op gelegen hebben, want in de vallei rond het hof zal hij toch te veel uit de wind gestaan hebben. Van deze oude site is enkel nog het woonhuis uit 1729 (gewijzigd in o.a. 1844, 1911 en 1935) en de watermolen te vinden. De walgracht rond het woonhuis werd gedempt in 1844 en gaf ruimte voor de nieuwe stallingen. Om de watermolen van genoeg waterdebiet te voorzien, bleef wel nog lange tijd een waterbekken bewaard in de weide langs het woonhuis, deze werd in 1953 volledig gedempt maar er is nog steeds een verzakking te merken.

WEVERIJ SPIERS

Op de hoek van de Zulzekestraat en het pad dat leidt naar hof ten Broecke, bevond zich eertijds een weverij. Van deze industriële site uit 1927 en opgericht door E. Spiers, rest enkel nog het statige gebouw aan de straatzijde. Gescheiden door deingangspoort, bevond zich aan de rechterzijde de directeurswoning en aan de linkerzijde een conciërgewoning. De weverij achter het woonhuis werd gesloopt in 1988. Leuk om weten is dat deze fabriekshal destijds ook gebruikt werd om toneelvoorstellingen te geven.

GEMEENTESCHOOL

Men hoeft de voorgevel van dit gebouw aan de Zulzekestraat maar te bekijken en men weet: dit is een typische oude gemeenteschool. De plannen voor deze school werden in 1867 getekend. Oorspronkelijk bevond zich aan de linkerzijde het huis van de schoolmeester, maar dit werd spijtig genoeg in 1995 gesloopt. In 1924 werd de school uitgebreid met lokalen tegen de achtergevel en de bouw van een overdekte galerij en sanitair op de speelplaats. Het naslagwerk "Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen" maakt melding van herstellingswerken die in 1957 zouden uitgevoerd zijn naar plannen van architect Mas uit Oudenaarde, maar het is twijfelachtig of deze werken effectief zijn uitgevoerd. De school werd gebruikt tot 1996. De resterende schoolgebouwen zijn nu in privaat bezit.

HOF VAN SMETSIES

Deze voormalige hoeve aan de Zulzekestraat 44 werd overwegend gebouwd in de negentiende eeuw. Het woonhuis bevond zich aan de straatzijde, met aan de hoek van de Kosterstraat een aangebouwde kruiskapel. Samen met de bedrijfsgebouwen, bestaande uit stallen, schuur en wagenhuis, vormde het woonhuis een deels gesloten vierkantshoeve. Op de stalling en schuur bevinden zich cijferankers met de bouwjaren 1874 en 1875. Op een gevel van het wagenhuis staat een moeilijk leesbaar opschrift dat het jaartal 1874 en de naam August Ronse bevat. Opvallend is de kapel op de hoek met het grote kruisbeeld. Aan de uiteinden van het kruis ziet men bas-reliëf voorstellingen van de vier evangelisten.

Naar een ontwerp van architect D. Baert onderging deze hoeve in 2001 een transformatie tot een modern woonproject bestaande uit negen gedeelten. Een gedurfde modernisering of een pijnlijke vermindering? We laten het aan ieders persoonlijk oordeel over ...

WATERKASTEEL

Deze hoeve in de Kosterstraat kende men voorheen als het Waterkasteel. Het was een enkelvoudig omgracht boerenhuis dat ten vroegste eind achttiende eeuw werd gebouwd. De gracht werd rond 1970 gedempt en de woning werd aangepast met aanbrenging van gevelcementering. Met het gekasseid voorerf en de twee witte stalvleugels snuif je zo de authentieke sfeer van het landelijke boerenhuis op.

GOED TEN HOVE

Deze hoeve aan de rand van het dorp was deel van een de vroegere heerlijkheid en leenhof Goet ten Hove. In 1543 is reeds sprake een watermolen bij Ten Hove, maar deze site is ongetwijfeld veel ouder en misschien wel bepalend geweest voor de groei van het dorp. Van oorsprong omvatte Ten Hove naast het nog bestaande neerhof een omwald opperhof. Het ronde opperhof had een aarden ophoging van twee à drie meter en was de plaats waar ooit een kasteel stond. Deze elementen doen vermoeden dat dit ooit een castrale motte kan geweest zijn. Een castrale motte is één van de oudste vormen van kasteelbouw en diende als versterkte woning voor een adellijk persoon. Typisch aan deze castrale mottes is dat ze op verbindingswegen lagen tussen twee dorpen of steden. Naast een versterkt opperhof had deze motte ook een neerhof: daar speelde zich het dagelijks leven af. Van oorsprong was het opperhof enkel een toevluchtsoord waar men kon schuilen, in latere stadia verscheen er een heus woonhuis. Indien de bezitter van deze site kapitaalkrchtig genoeg was of voldoende invloed had, dan kon hij ook een kapel of kerk in de nabijheid laten bouwen en zo het dorpsbeeld bepalen. Bewijzen dat Ten Hove een castrale motte was is onmogelijk, al zijn er enkele aanwijzingen in die richting. De omgrachte site komt op alle grote kaarten voor: op de kaart van het Land van Aalst (1596) als 't hoff te Hove, op de kaart van de Flandria Illustrata van 1641 en op de kaart van Ferraris (1771). In 1734 maakt een document nog melding van de heerlijkheid ten Hove te Zulzeke, met kasteel met nederhof en watermolen. Waarschijnlijk verdween het kasteel eind negentiende eeuw en de verhoging van het opperhof werd in 1993 afgegraven om plaats te maken voor nieuwe stallen. Het neerhof toont nog sporen van bouw uit de zeventiende eeuw en heeft talrijke uitbreidingen gekend in de daaropvolgende eeuwen. Deze hoeve heeft ook nog enkele interessante bijgebouwen zoals een bakoven (met datum 1737 in de latei boven de deur) en een watermolen langs de beiaardbeek. Dit was een korenwatermolen van het bovenslagradtype, naar verluid nog in bedrijf na Wereldoorlog I.

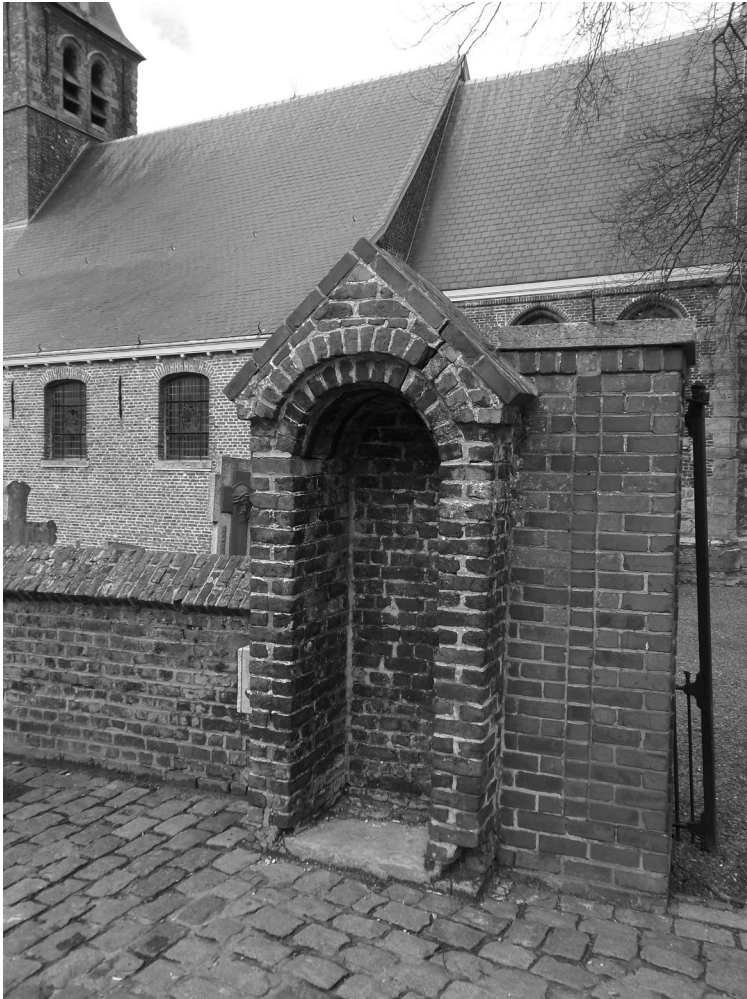

KERK

De oostelijk georiënteerde kerk is gewijd aan Sint-Jan in d'Olie, met het Heilig Kruis als tweede patroon. Het koor is ingeplant aan de straatzijde en de voorgevel is gericht naar Goed Ten Hove, wat misschien wijst op een directe link met de vroegere heerlijkheid. We weten weinig over de oorsprong van de kerk, maar al in de dertiende eeuw maken bronnen melding van een kapel in Zulzeke. We weten ook dat er in de zeventiende en begin achttiende eeuw al verscheidene herstellingswerken werden uitgevoerd, vooral aan het dak en de toren. De aanwezigheid van Doornikse steen in de toren en het gotische koor getuigen nog van de middeleeuwse oorsprong van het kerkgebouw. Het interieur is dan weer classicistisch van stijl, wat het gevolg is van aanpassingen in de achttiende eeuw. Opvallende versieringen zijn de Calvarieberg met beeldengroep, de plaasteren Maria- en Johannesbeelden en het houten Christusbeeld uit de achttiende eeuw. Binnen vinden we o.a. een zeventiende eeuws altaarboek "Jezus verschijnt aan Maria Magdalena", een gemarmerd houten hoofdaltaar (achttiende eeuw), een neogotisch zijaltaar van 1896, een zijaltaar in neorenaissancestijl uit 1880, een eikenhouten preekstoel uit de zeventiende eeuw en twee houten biechtstoelen uit dezelfde periode. Verder nog een kruisweg in half verheven reliëf van J. Geefs uit 1876, en een orgel van L.-B. Hooghuys uit 1857. Het orgel werd enkele jaren terug grondig gerestaureerd en in mei 2007 plechtig ingespeeld. De glasramen zijn in 1919 en 1941 geplaatst door H. Coppejans. In de kerk vinden we ook diverse heiligenbeelden, waaronder dat van Nicolaas van Tollentijn, patroon van de geitenbond.

Wijzen we nog even op het bouwwerkje dat voor de kerk is geplaatst. Dit bellemanshuisje werd gebruikt om belangrijke berichten aan te kondigen. Dit kon gaan van belangrijke kerkgeboden, wettelijke mededelingen tot het verkondigen van noodslachtingen (als een rund zich bijvoorbeeld zeer zwaar gekwetst had en dringend diende geslacht te worden). In dit geval was het namelijk zeer belangrijk dat het vlees zo snel mogelijk verdeeld werd, want er was ooit nog een tijd waar er geen diepvriezers bestonden. De functie van belleman werd uitgeoefend door de plaatselijke veldwachter.

Nog aan de kerk vinden we de zogenaamde vrijheidsboom, een beuk die na de eerste wereldoorlog, in 1919, werd geplant om de bevrijding te vieren. Het gebruik van de vrijheidsboom gaat terug tot de Franse revolutie. In België zijn er veel vrijheidsbomen geplant om de onafhankelijkheid te vieren in 1830.

OUD GEMEENTEHUIS

Dit is het laatste café van het dorp. Lange tijd waren er nog zes café's in het dorp: het Gemeentehuis, In d' Hespe, 't Hof van Vlaanderen, 't Slachthuis, In de Sterre en bij Priesters. Nu rest er nog slechts één (of twee als we De Klokke meetellen). Zoals de naam van deze herberg doet vermoeden, werd dit gebouw ook gebruikt om de gemeenteraad te houden. Deze gemeenteraad heeft in de loop van de Zulzeekse geschiedenis op verscheidene adressen plaatsgevonden, maar de laatste gebeurden wel in 't Oud Gemeentehuis. Boven de deur staat trouwens de naam van de bouwheer en het bouwjaar genoteerd: K + P F Den Haerynck 1841. Pierre François Den Haerynck was jarenlang de koster van Zulzeke. Dit café is alles wat je van een dorpscafé mag verwachten: een mix van authenticiteit, sfeer en leute. Het fungeert tevens als lokaal voor de Zulka's, de Zulzeekse kaarters, en voor de biljartclub.

KLOOSTER

Pas in 1879 werd het klooster opgericht met als patroon de heilige Carolus Borromeus, door pater jezuiet Beghein. De zusters van Barmhartigheid woonden aanvankelijk in een reeds bestaand huis, maar in 1886 verhuisden ze naar een nieuw gebouwd klooster. Het kloostergebouw is, in vergelijking met het klooster in Berchem en Kwaremont, vrij klein, maar het gebouw past in al zijn eenvoud perfect in het dorpszicht. De school, liggend achter het kloostergebouw, werd al gebouwd in 1879 en werd ook enkele malen aangepast (o.a. in 1936 en 1959). De hoofdtaak van de enkele zusters was het onderwijzen van de Zulzeekse kinderen en dit deden ze tot 1972. Op 7 augustus van dat jaar sloot het klooster haar deuren. Het kloosterhuis is nu een privaat woonhuis, het schoolgebouw werd eigendom van de in 1974 opgerichte vzw Parochiale Werken; op deze site vinden we nu de parochiezaal, waar nog talrijke feesten en evenementen plaatsvinden.

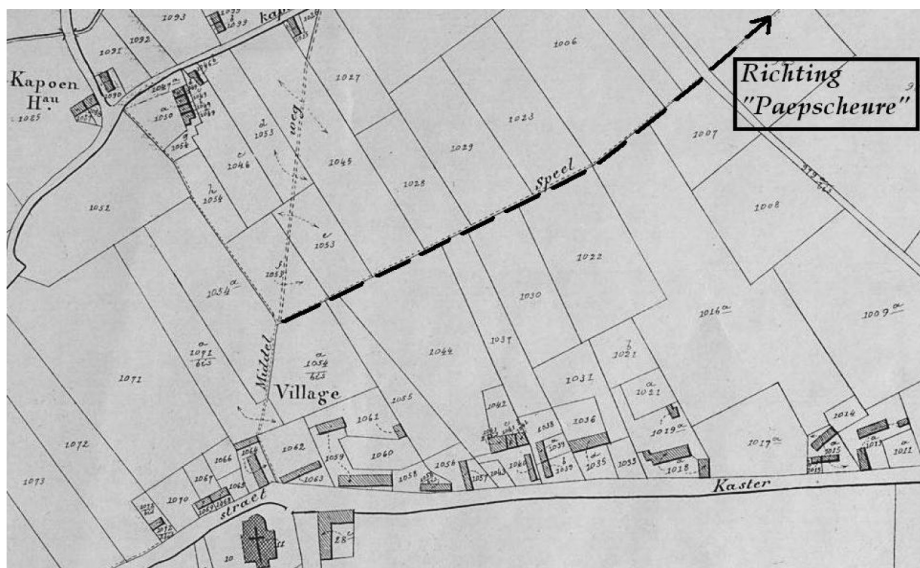
PASTORIJ

Grenzend aan het kerkhof, staat de vroegere pastorie uit 1866. Dit gebouw is niet het eerste pastoriegebouw. Reeds in 1568 werd een door ketters uitgebrande pastorie vermeld. Pas eind zeventiende eeuw wordt er een nieuwe pastorie gebouwd! In al die jaren moet de pastoor dus ergens anders gewoond hebben. Blijkbaar was de bouwkwaliteit van die herstelde pastorij niet zo hoog want rond 1750 werd alweer overgegaan tot de bouw van een nieuwe pastorie, de derde in de rij. Om na iets meer dan honderd jaar terug vervangen te worden door het huidige gebouw uit 1866. Dit laatste zou tijdens de tweede wereldoorlog beschadigd zijn en er werden dan ook belangrijke herstellingswerken uitgevoerd in 1948. Momenteel is dit gebouw in private handen. Niet elk gebouw uit deze reeks stond op dezelfde plaats, zo kunnen we op een oude kadasterkaart zien dat het pastoriegebouw uit 1750 verder van de straat was gelegen.

SPELEKOUTER

De open ruimte achter het dorpscentrum wordt al van oudsher Spelekouter genoemd. Dit moet al een zeer oude kouternaam zijn want deze wordt al als Spelicoutre vermeld in 1275. Kouter is afgeleid van het Latijnse cultura en betekent “bewerkt land”. De oorsprong van de naam voor deze kouter hebben we niet kunnen achterhalen. Er was eveneens een Speelweg op deze kouter, een wegetje tussen de kerk en de verderop gelegen hoeve Paepscheure.

BELANGRIJKSTE BRONNEN

Boterdaele, A. **Nos Ardennes Flamandes**. Gent, 1912.

Daenen, Roel, ed. **Armoe troef : inspiratiegids voor deelnemers**. Brussel, 2010.

Debrabandere, Frans e.a. **De Vlaamse gemeentenamen : verklarend woordenboek**. Leuven, 2010.

De Keyzer, Bertin. **De lange weg naar Kluisbergen**. 2 dln. St.-Martens-Latem, 1978-1979.

Kerkhof Zulzeke (gelegenheidsuitgave Week van de begraafplaatsen 2010). Kluisbergen, 2010.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. **Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 15n 3**. Turnhout, 1998.

van der Linden, Stijn. **De heiligen**. Antwerpen, 1999.

Archiefbronnen:

Registers burgerlijke stand en bevolkingsregisters Zulzeke, gemeentearchief Kluisbergen.

Oud renteboek van Oudenaarde, Businarias Maarkedal

Diverse mondelinge getuigenissen.

COLOFON

“Troeven van Zulzeke” is een realisatie van Erfdeel Kluisbergen, uitgegeven ter gelegenheid van Erfgoeddag 2011.

Redactie:

Pieter-Jan Vanhaesebrouck, Bert Dekimpe en Emilie Verhaeghe

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Erfdeel Kluisbergen.

Erfdeel Kluisbergen
erfgoedkring van Berchem, Ruien, Kwaremont en Zulzeke
p/a Bibliotheek
Brugzavel 25B
9690 Kluisbergen
055/38 60 65
kluisbergen@bibliotheek.be

Met dank aan iedereen die ons aan waardevolle informatie heeft geholpen.